

Φώτης 'Αποστολόπουλος

Ὁ Φώτης 'Αποστολόπουλος (1914-1980), ἀνήκε στή γενιά τῶν ἐπιστημόνων πού τό ἔπος τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης βρῆκε στήν πρώτη καί δημιουργικότερη περίοδο τῆς μεταφοιτητικῆς ζωῆς τους: ἡ ἔξαρση ἑνός λαοῦ, πού γιά πρώτη φορά διεκδικοῦσε νά διαφεντεύσει ἄμεσα τίς τύχες του καί νά χτίσει, στά ἐρείπια τῆς παλιᾶς, μιᾶ νέα κοινωνία, πιό δίκαιη καί πιό δημοκρατική, ἔμελλε ἀπό τότε νά σημαδέψει τά δῆμάτῶν του. Ἐμελλε νά ἀποτελέσει τή μόνιμη ἀγωνία του, τήν προτεραιότητα πού πάνω ἀπ' ὁποιαδήποτε ἄλλη σκοπιμότητα ὑπαγόρευε θέσεις, ἐπιλογές καί κυρίως μιᾶ στάση ζωῆς, πού τόσο γενναῖα καί μέ τόση ἀνθρωπιᾶ χαρακτηρίζει τήν πορεία τῆς γενιάς του.

Γεννημένος στήν Πιλαλίστρα Μεσσηνίας, σπούδασε στή φιλοσοφική σχολή τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀπό τήν ὁποία καί ἀποφοίτησε τό 1931. Ἦδη εἶχε ὀργανωθεῖ στό Κ.Κ.Ε. Πολέμησε στό ἀλβανικό μέτωπο καί τό 1941 ἐντάχθηκε στό ΕΑΜ, γιά νά ἀναδειχθεῖ σύντομα καπετάνιος τοῦ ΕΛΑΣ στήν Πελοπόννησο. Μετά τήν ἀπελευθέρωση, ἐξορίστηκε διαδοχικά στή Μακρόνησο καί τόν Ἄη Στράτη (1947-1952). Στόν ἀγῶνα γιά τήν ἐπίδωση, ἴδρυσε στήν Ἀθήνα τό φροντιστήριο «Κλασσικῶν Σπουδῶν», ἀπ' ὅπου πέρασαν οἱ ἑκατοντάδες νέοι τῶν πιό πρόσφατων γενιῶν πού τόν γνώρισαν καί τόν ἀγάπησαν. Ταυτόχρονα δούλεψε στήν ΕΔΑ καί ἀποτέλεσε ἰδρυτικό μέλος τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς καί τακτικό συνεργάτη τῶν προδικτατορικῶν «Σύγχρονων Θεμάτων». Μετά τό πραξικόπημα τῆς χούντας κατέφυγε στό Παρίσι, ὅπου, παρά τίς ἀντίξοες συνθήκες πού συνάντησε, κατάφερε νά ἀξιοποιήσει ἐπιστημονικά τό χρόνο του, διδάσκοντας, ἐργαζόμενος σάν ἐρευνητής στό γαλλικό Ἐθνικό Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, καί ὑποστηρίζοντας διατριβή γλωσσολογίας. Στήν Ἑλλάδα ἐπέστρεψε τό 1975, γιά νά διοριστεῖ ἕνα χρόνο ἀργότερα διευθυντής μελετῶν στό Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν τοῦ Ὀκταβίου καί τῆς Μέλπως Μερλιέ. Παράλληλα συμμετείχε στήν ἐπιτροπή παιδείας τοῦ Κ.Κ.Ε. ἐσωτερικοῦ, στό ὁποῖο εἶχε ἐνταχθεῖ ἀμέσως μετά τή διάσπαση τοῦ 1968.

Δύο ἦταν οἱ βασικοί ἄξονες τοῦ ἔργου τοῦ Φώτη Ἀποστολόπουλου: τά ἐκπαιδευτικά θέματα καί ἡ φιλολογία — γλωσσολογία. Ἀπό τό πλῆθος τῶν δημοσιευμάτων του ξεχωρίζουμε τό συλλογικό τόμο Ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση, Ἀθήνα 1966, τοῦ ὁποίου καί εἶχε τήν οὐσιαστική ἐπιμέλεια, τό ἄρθρο του μέ ψευδώνυμο Δῆμος Ἀναστασίου, γιά τήν ἀποδιάρθρωση τῆς παιδείας ἀπό τή χούντα, πού δημοσιεύτηκε στό γνωστό ἀφιέρωμα γιά τήν Ἑλλάδα τοῦ περιοδικοῦ Temps Modernes (No 276 bis, σελ. 161-193), τήν ὑπό ἐκδόση στά γαλλικά διδακτορική διατριβή του La langue du roman byzantin de Callimaque et de Chrysorroé, Paris 1972, καί τέλος τόν τόμο Ἐξοδος τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, πού μόλις κυκλοφόρησε, καί ὅπου μέ εἰσαγωγή καί ἐπιμέλεια δική του δημοσιεύονται ἀνέκδοτες μαρτυρίες γιά τή Μικρασιατική Καταστροφή ἀπό αὐτόπτες μάρτυρες. Τέλος, ἐπισημαίνουμε τήν ἐξαιρετική μετάφρασή του τῶν Μαθημάτων γενικῆς γλωσσολογίας, τοῦ F. de Saussure, πού κυκλοφόρησε μέ δική του εἰσαγωγή καί ἐπιμέλεια ἀπό τίς ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα, 1979.

Τά «Σύγχρονα Θέματα», τιμώντας τή μνήμη τοῦ παλιοῦ συνεργάτη τους, ὁ ὁποῖος γιά πολλά ἀπό τά μέλη τῆς σημερινῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς, στάθηκε δάσκαλος, ὑπόδειγμα ἠθους καί εὐθύτητας, δημοσιεύουν σέ δύο συνέχειες τρία ἀπό τά πέντε μαθήματα γλωσσολογίας πού ἔδωσε ὁ Φώτης Ἀποστολόπουλος στήν Ἐταιρία Σπουδῶν καί Νεοελληνικῆς Παιδείας τῆς Σχολῆς Μωραΐτη, τόν Ἰανουάριο καί τό Φεβρουάριο τοῦ 1976. Πρόκειται γιά σημειώσεις του σέ καθαρογραμμένο χειρόγραφο, πού ἐγγενικά μᾶς παραχώρησε ἡ σύζυγός του. Ξεχωρίσαμε τά τρία γενικοῦ ἐνδιαφέροντος μαθήματα, παραλείποντας, γιά λόγους χώρου, τά δύο πιό εἰδικά πού ἀναφέρονται στήν ἀνάπτυξη τῆς δομικῆς γλωσσολογίας στήν Εὐρώπη καί στήν Ἀμερική ἀντίστοιχα. Ἡ ἀρίθμηση καί οἱ τίτλοι τῶν ἐνοτήτων ὀφείλονται στήν κ. Μαρίκα Ἀποστολοπούλου. Περίληψη τῶν πέντε μαθημάτων ἀπό τόν ἴδιο τόν Φώτη Ἀποστολόπουλο, δημοσιεύτηκε μέ τίτλο Ἡ γλωσσική ἐπιστήμη καί ἡ μεθοδολογία της στόν Πολίτη (τ. 12, Αὐγ.—Σεπτ. 1977, σελ. 30-37).

Σύντομη Έπισκόπηση
της ιστορίας της γλωσσικής σκέψης
Φώτης Αποστολόπουλος

Εισαγωγικά

Κανείς δέν μπορεί νά προσδιορίσει τήν ἀρχή καί τή γένεση τοῦ ἐναρθρου λόγου, πού εἶναι προνόμιο μόνο τοῦ ἀνθρώπου. Μπορεῖ ὅμως μέ βεβαιότητα νά ὑποστηριχτεῖ πώς συνδέεται, κάτω ἀπό ὀρισμένες βιολογικές προϋποθέσεις, μέ τήν κοινωνική του ζωή, πού κι' αὐτῆς οἱ ρίζες μένουν ἀνεξερεύνητες. Πραγματικά, εἶναι ἀδιανόητο νά φανταστοῦμε κοινότητα ἀνθρώπων ὅσο μικρή κι' ὅσο πρωτόγονη κι ἄν εἶναι δίχως τό λόγο, σά μέσο ἐπικοινωνίας μεταξύ τους.

Σάν τέτοιο φαινόμενο, συνυφασμένο μέ τήν κοινωνική ζωή τοῦ ἀνθρώπου, ὁ λόγος, ἡ ἀλλοιότητα ἢ γλώσσα-ἐπιφυλασσόμαστε ἄλλοῦ νά κάνουμε τίς σύγχρονες διακρίσεις- δέν ἦταν δυνατό νά μή γίνει ἀντικείμενο προσοχῆς καί ἐπιστημονικῆς μελέτης. Ἡ εὐρωπαϊκή παράδοση τῆς γλωσσικῆς σκέψης ξεκινάει ἀπό τήν ἑλληνική ἀρχαιότητα, ἀσχετη καί ἀνεξάρτητη ἀπό τήν Ἰνδική, πού γι' αὐτήν θά μιλήσουμε ἀργότερα. Οἱ ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πάνω στό λόγο ἐντάσσονται μέσα στά γενικότερα φιλοσοφικά τους ἐνδιαφέροντα, κοσμολογικά, ὄντολογικά, γνωσιοθεωρητικά καί ὑπηρετοῦν τή φιλοσοφία. Βάση γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς γλωσσικῆς τῶς σκέψης εἶναι ὁ γραφτός λόγος, κι' αὐτός θά σταθεῖ ὡς τά νεότερα χρόνια. Ὁ ὄρος ἄλλωστε «γραμματική», πού καθιέρωσαν οἱ ἀρχαῖοι καί πού διατηρεῖται καί σήμερα σ' ὅλο τόν εὐρωπαϊκό χώρο, δηλώνει καθαρά τήν τέχνη τοῦ γράφειν. Ἡ προτίμηση αὐτή ὀφείλεται δίχως ἄλλο στό γόητρο

Διάγραμμα τῶν δύο συνεχειῶν τῆς μελέτης

Εἰσαγωγικά

1. Ἡ ἀρχαία γραμματική παράδοση: ἡ ἑλληνορωμαϊκή.
2. Ἡ Ἰνδική γραμματική παράδοση.
3. Ἡ συγκριτική καί ἱστορική γλωσσολογία: νεογραμματικοί.
4. Ὁ F. de Saussure (1857-1913) καί ἡ γλωσσική θεωρία του: ἡ γλώσσα εἶναι σύστημα.
5. Ὁ ὄρος δομή καί ἡ δομική (structurale) γλωσσολογία.
6. Οἱ γενικές μεθοδολογικές ἀρχές πού ἰσχύουν στή δομική γλωσσολογία τοῦ 20οῦ αἰώνα.
7. Ἡ θέση τῆς γλωσσολογίας, ἐπιστήμης ὁδηγοῦ, σήμερα.

πού απέχτησε και εξακολουθεί να διατηρεί ή απεικόνιση του λόγου με τη γραφή.

1. Η αρχαία ελληνική γραμματική παράδοση

Η πρώτη «άπορία» των Ελλήνων φιλοσόφων υπήρξε: Τι είναι γλώσσα; Μ' άλλα λόγια, αναζητείται η ουσία του γλωσσικού φαινομένου, πού βρίσκεται στο κέντρο της κοινωνικής ζωής. Οι απαντήσεις πού δόθηκαν διαχάζονται· άλλοι θεωρούν τον ανθρώπινο λόγο σαν προϊόν της φύσης, κι άλλοι σαν προϊόν της κοινωνίας. Πρόκειται για τη γνωστή αντίθεση του «φύσει» / «θέσει» ή «νόμω» του γλωσσικού φαινομένου, πού θα θρέψει τις συζητήσεις των φιλοσόφων και γραμματικών ως σχεδόν τις ημέρες μας, και πού δείχνει τη φιλοσοφική τοποθέτηση του προβλήματος· γιατί τό νά ελπεί κανείς πώς ένας συγκεκριμένος θεσμός είναι προϊόν της φύσης σημαίνει ότι ο θεσμός αυτός κατάγεται από αιώνιες και αμετάβλητες αρχές πού υπάρχουν έξω από τον άνθρωπο και πού δέν υπόκεινται στο νόμο της φθοράς, κι ο θεσμός επομένως είναι αιώνιος, αμετάβλητος. Αντίθετα, ή παραδοχή ενός θεσμού σαν αποτελέσματος της συνήθειας και της παράδοσης, μιās σιωπηλής συμφωνίας ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας, σημαίνει ότι ο θεσμός έχει το στοιχείο της αυθαιρεσίας, ότι μπορεί νά τροποποιηθεί ή και ν' αλλάξει, κι ακόμη πώς οι ίδιοι οι άνθρωποι πού τον θέσπισαν μπορούν νά τον καταργήσουν.

Οι δύο αντίθετες αυτές αντιλήψεις, πού αντανακλούν τη γενικότερη κοσμοθεωρητική τοποθέτηση των φορέων τους, υπήρξαν γόνιμες στον τομέα της γλωσσικής έρευνας και αποτέλεσαν την αρχή της ευρωπαϊκής παράδοσης της επιστήμης της γλώσσας, της γραμματικής. Ο Πλάτων στον «Κρατίλο» του είναι υποστηρικτής του «φύσει» της γλώσσας· οι λέξεις, γι' αυτόν, ανταποκρίνονται κατά τρόπο «φυσικό» στα πράγματα, μόνο πού δέν είναι εύκολο νά γίνει αντιληπτή ή «αλήθεια» αυτή στον απλό άνθρωπο· είναι όμως στο φιλόσοφο, πού κάτω από τη φαινομενικότητα της λέξης βρίσκει τη «φυσική» σχέση με τό πράγμα και επομένως την αλήθεια (τό έτιμω). Έτσι οι έτυμολογικές έρευνες είναι τό κέντρο των γλωσσικών απασχολήσεων των φιλοσόφων· ή λέξη μιμείται τη φύση· οι φωνές της δέν είναι παρά απομμήσεις των φωνών πού παράγει τό φυσικό πράγμα. Η ανταπόκριση ανάμεσα στον ήχο της λέξης και στο νόημα πού εκφράζει είναι ή αρχή της ονοματοποιίας, κατά τη σύγχρονη όμολογία, πού και σήμερα δέν την αρνείται κανείς, μόνο πού δέν λύνει ολοκληρωτικά τό πρόβλημα.

Οι όπαδοί της φυσικής αντίληψης διαπιστώνουν ακόμη και μιάν άλλη πλευρά του γλωσσικού φαινομένου, καθώς έρευνούν την εκφραστική αξία των γραμμάτων (= φωνημάτων): Θεωρούν λ.χ., τό -ρ- δηλωτικό της κίνησης: «ρέω», «ρή», «ρόμος», κλπ. τό -δ- δηλωτικό του δεσμού, τό -τ- της στάσης, τό -λ- του όλισθηρού και του λείου κλπ. Τίς απόψεις αυτές, πού δέχθηκαν και ανέπτυξαν οι στωικοί, όνόμασαν οι σύγχρονοι γλωσσολόγοι «θεωρία του φωνητικού συμβολισμού»; κατά την όποία ή φυσική γένεση των λέξεων σχετίζεται με ένα ή περισσότερους ήχους τους (= γράμματα των αρχαίων), πού ανταποκρίνονται «φύσει», στην έννοιά τους.

Οι στωικοί ακόμη, καλλιερώντας τίς έτυμολογικές έρευνες, προσέφυγαν στην αρχή της μεταφοράς, της επέχτασης δηλ. της σημασίας μιās λέξης χάρη σε κάποιο «φυσικό» δεσμό ανάμεσα στην πρώτη και στη δεύτερη χρήση της: στόμα ποταμού, κλάδος επιστήμης κ.ο.κ. Μέ τον τρόπο αυτό διευρύνεται ή φυσική εκφραστική ικανότητα των λέξεων. Περισσότερο όμως γόνιμη στάθηκε ή αρχή της παραγωγής και της σύνθεσης πού τη θεωρούσαν τότε, ιδιαίτερα οι στωικοί, σαν κάτι πού απέρρεε από τη φύση.

Οι σοφιστές και προπαντός ό 'Αριστοτέλης δέχονται τον ανθρώπινο λόγο σά σύμβαση· δέν είναι όμοιομα της φύσης, αλλά «σύμβολον ύπιστάμενον εκ της ήμετέρας έπινοίας». Τό «όνομα», είναι φωνητικό φαινόμενο πού αποκτά μιā σημασία· είναι «φωνή σημαντική» πού δέν αποκλείει τη μιμητική ικανότητα. Η σύζευξη της «φωνής» (της άλυσίδας δηλ. των ήχων) και της σημασίας άπαρτίζουν τίς λέξεις πού ανταποκρίνονται στα αντικείμενα. Η ανταπόκριση όμως αυτή ανάμεσα στη λέξη και στο αντικείμενο πραγματοποιείται ύστερα από συμφωνία των μελών της κοινότητας. Παρά την κατά πολύ όρθότητα της αντίληψης του 'Αριστοτέλη και των όπαδών του «θέσει» ή «νόμω» της γλώσσας, ή τελική της συνέπεια φτάνει στην παραδοχή ότι ο λόγος δέν είναι παρά μιā *όνοματοθεσία*. Η πραγματική φύση του γλωσσικού σήματος θ' άργηση πολύ νά έρευνηθεί. Όστόσο, οι στωικοί πού ιδιαίτερα άσχολήθηκαν με τη γλώσσα, για νά ίκανοποιήσουν τίς ανάγκες της Λογικής, φτάνουν σε αξιοθαύμαστη θεωρητική άνάλυση του γλωσσικού φαινομένου. Τό όριζον σά «φωνή έναρθρος και από διανοία έκπεμπομένη» κατ' αντίθεση προς την κραυγή των ζώων πού είναι «ήχη ύπό όρμης πεπληγμένος». Σχετικά με τά στοιχεία του, διακρίνουν «τό λεκτόν» ή σημαίνόμενο, τό «σημαίνον» και τό «τυγχάνον». τό «λεκτόν» είναι (τό σημαίνόμενο) ή σημασία της λεκτικής μονάδας, τό «σημαίνον» είναι οι ήχοι με τούς όποιους εκφράζεται τό σημαίνόμενο και τό «τυγχάνον» είναι τό όνομαζόμενο αντικείμενο. Η λέξη «Δίων» - είναι τό παράδειγμα τους· σά φωνή (ήχος) είναι τό «σημαίνον», τό πράγμα «ού άνταλαμδανόμεθα τη ήμετέρα διανοία» είναι τό σημαίνόμενο και τό άνθρωπος Δίων στον όποίο άναφέρονται τό σημαίνον και τό σημαίνόμενο (λεκτόν) είναι τό «τυγχάνον». Η άνάλυση αυτή θά λησμονηθεί και μόνο ή έντελώς σύγχρονη έρευνα θά την άξιοποιήσει.

Στό καθαρώς θεωρητικό πεδίο έρχεται από τό 2ο αι. π.Χ. ένα άλλο πρόβλημα πού έδίχασε την αρχαία σκέψη πάνω στο θέμα της γλώσσας και πού λίγο ή πολύ παραμερίζεται ή αντίθεση του «φύσει»/«θέσει». Είναι τό πρόβλημα της κανονικότητας (= αναλογίας, όπως την έλεγαν οι αρχαίοι) στο σχηματισμό των μορφών της γλώσσας ή της μή κανονικότητας (= της άνωμαλίας). Όπαδοί της κανονικότητας είναι κυρίως οι 'Αλεξανδρινοί γραμματικοί, της μή κανονικότητας (της άνωμαλίας) οι στωικοί. Οι πρώτοι καθοδηγούνται στην αντίληψη της αναλογίας στη γλώσσα από τίς ανάγκες της φιλολογικής κριτικής και καταγίνονται νά διατυπώσουν τύπους με βάση παραδείγματα και νά προχωρήσουν στην ταξινόμηση των μορφών. Η ύπαρξη όμως μεγάλου αριθμού άνωμαλιών πού δημιουργούσε πρόβλήματα στην τελική ταξινόμηση έδημιούργησε την αντίθετη αντίληψη: Ότι ή γλώσσα διέπεται από άνωμαλίες πού δέν άφορούν μόνο τη μορφή

των λέξεων αλλά και τις ίδιες τις γραμματικές κατηγορίες καθώς και τις σημασίες τους. Η αξία, π.χ., των αριθμών ένικου/πληθυντικού έχει την έκφραση της, όμως υπάρχουν περιπτώσεις που η έκφραση αυτή ανατρέπεται: 'Αθήναι, Θῆβαι, στόν πληθ. ἀριθμό, ἐνώ ἐννοεῖται μία πόλη. Ἡ λέξη «παίδιον», οὐδέτερου γένους, ἐνώ ὑποχρεωτικά εἶναι ἡ ἀρσενικοῦ ἢ θηλυκοῦ. Ἡ συνωνυμία καί ἡ ὁμωνυμία εἶναι φαινόμενα ἀνωμαλίας. Ἄλλωστε μόνο μέ τήν παραδοχή τῆς ἀνωμαλίας δείχνεται ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι προϊόν τῆς φύσης.

Πάντως ἡ ἀντίθεση: ἀναλογία/ἀνωμαλία ὀφείλεται στήν ἀδυναμία νά διακρίνουν οἱ ἀντίστοιχοι ὁπαδοί τους τήν *καυνοιστική* ἀπό τήν *περιγραφική γραμματική*: ἡ δεύτερη διαπιστώνει καί περιγράφει τά φαινόμενα ὅπως διαμορφώνονται στή χρήση τους ἀπό τά μέλη μιᾶς συγκεκριμένης γλωσσικής κοινότητας, ἐνώ ἡ πρώτη θέλει νά θέσει κανόνες γιά τήν ὀρθή τῆς χρήση καί γιά τήν προφύλαξη τῆς ἀπό τή διαφθορά. Εἶναι ἡ προσπάθεια τῶν ἀλεξανδρινῶν ν' ἀποκαταστήσουν τήν πρωτότυπη μορφή τῶν παλαιότερων κειμένων καί νά ξεχωρίσουν τό αὐθεντικό ἀπό τό ἀπόκρυφο πού τοῦς ὀδήγησε στό λεγόμενο κλασικό σφάλμα: νά θεωρήσουν ὄγλ. σά γλῶσσα-ὑπόδειγμα τήν Ἀττική, ὅπου εἶχαν γραφεῖ ἀριστοουργήματα καί νά καταδικάσουν τήν ὀμιλούμενη τῆς ἐποχῆς τους σά διεφθαρμένη μορφή τῆς πρώτης, ἡ ὅποια ὀφείλεται στή χρήση τῆς γλῶσσας ἀπό τοῦς «ἀγραμματίους». Δέν εἶχαν ἀντιληφτεῖ τή διαφορά ἀνάμεσα στή γραφόμενη καί ὀμιλούμενη γλῶσσα, ὅπως ἐπίσης καί τό γεγονός τῆς ἐξέλιξης τῶν γλωσσῶν. Φυσικά τό σφάλμα συνεχίστηκε σ' ὄλο τό μεσαίωνα καί στή νεότερα χρόνια καί συνεχίζεται ἀκόμη στίς ἡμέρες μας σέ βάρος τοῦ λαοῦ πού χρησιμοποιεῖ γιά γλῶσσα του τήν ἑλληνική.

Οἱ θεωρητικές ἀναζητήσεις τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων καί οἱ πρακτικές ἐρευνες πάνω στό γλωσσικό φαινόμενο εἶχαν πολύ θετικά ἀποτελέσματα. Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου, ἡ προσαρμογή του καί ἡ βελτίωσή του δείχνουν πόσο ἀπασχόλησε τοῦς ἑλλήνες ἡ φωνητική πλευρά τῆς γλῶσσας τους. Ὁ Πλάτων, στόν «Κρατύλο», διακρίνει τοῦς ἡχους σέ φωνήεντα καί σέ σύμφωνα: ὁ Ἀριστοτέλης, στήν «Ποιητική» του, ἀναλύει λεπτομερειακά τά γράμματα (= ἡχους) μέ τά ὅποια συντίθενται οἱ λέξεις.

Ὡς πρός τίς λέξεις, ὁ Πρωταγόρας διέκρινε τά γένη τῶν ὀνομάτων, ἐνώ ὁ Πλάτων διαχώριζε τό «ὄνομα» ἀπό τό «ῥήμα», σά μέρη τοῦ λόγου. Στά δύο αὐτά μέρη ὁ Ἀριστοτέλης πρόστεσε τό γράμμα, τή συλλαβή, τό σύνδεσμο καί τό ἄρθρο: ὁ ἴδιος διέκρινε τήν ἔννοια τοῦ «χρόνου» στό ῥήμα, ἔννοια πού δέν ὑπάρχει στό ὄνομα. Οἱ Στωϊκοί, πού ἔκαναν μεγαλοφυεῖς παρατηρήσεις στή φύση τοῦ γλωσσικοῦ σήματος ἀναγκάρισαν σά μέρη τοῦ λόγου: Τό ὄνομα, τό ῥήμα, τό σύνδεσμο καί τό ἄρθρο, ἐνώ ταυτόχρονα ταξινόμησαν τίς λέξεις κατὰ κλίσεις καθιερώσεως καί τίς γραμματικές κατηγορίες τοῦ ὀνόματος: τήν πῶση, τό γένος καί τόν ἀριθμό. Οἱ στωϊκοί ἐπίσης ἔκτος ἀπό τήν ἔννοια τοῦ χρόνου (παρόν, παρελθόν) ἀνακάλυψαν τίς φωνές τοῦ ῥήματος (ἐνεργητική / παθητική), τίς διαθέσεις (μεταβατικά/ἀμετάβατα) καί τήν ποιότητα ἐνέργειας (aspect). Ἀπό τοῦς ἀλεξανδρινούς γραμματικούς προσδιορίστηκαν ἄλλα 4 μέρη τοῦ λόγου: τό ἐπίρρημα, ἡ μετοχή, ἡ ἀντωνυμία καί ἡ πρόθεση. Ἀπό τοῦς ἀλεξανδρινούς ἐπίσης συστηματοποιούνται ἡ κλίση τοῦ ὀνόμα-

τος καί ἡ κλίση τοῦ ῥήματος κι' ἀπ' αὐτούς τελικά διαμορφώθηκε καί παρουσιάστηκε ἡ πρώτη πλήρης καί συστηματική περιγραφή τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας, πού εἶναι καί ἡ πρώτη «γραμματική» τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου (τέλη τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. Διονύσιος ὁ Θράξ). Ἡ «γραμματική» τοῦ Διονύσιου τοῦ Θράκα δέν περιλάβαινε τή σύνταξη τῆς ἑλληνικῆς: τό μέρος αὐτό, πού ἀφορᾷ τό συνδυασμό τῶν μερῶν τοῦ λόγου σέ φράσεις, θά ἐκπονηθεῖ τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα ἀπό τόν ἐπίσης ἀλεξανδρινό Ἀπολλώνιο τό Δύσκολο (2ος μ.Χ. αἰ.).

1.2. Ἡ ρωμαϊκή γραμματική παράδοση

Τήν ἑλληνική «γραμματική» παράδοση παρέλαβαν οἱ ρωμαῖοι καί τή συνέχισαν ὁ Οὐάρρων (1ος αἰ. π.Χ.), ὁ Δονάτος (4ος αἰ. μ.Χ.) καί ὁ Πρισκιανός (5ος αἰ. μ.Χ.) (ἀπό τοῦς κυριότερους ρωμαῖους γραμματικούς), πού θά παίξουν τό ρόλο τοῦ διαδιδαστή τῶν γραμματικῶν ἀντιλήψεων τῶν ἀλεξανδρινῶν καί γενικότερα τῶν ἑλλήνων πρός τόν κόσμο τῆς Δύσης, μέ κάποιες ἐλαφρές προσαρμογές πού σχετίζονται μέ τίς ἰδιομορφίες τῆς λατινικῆς γλῶσσας. Τά μέρη τοῦ λόγου τῆς λατινικῆς, οἱ γραμματικές κατηγορίες τοῦ ὀνόματος καί τοῦ ῥήματος καί ἡ διάκρισή τους σέ κλίσεις καί συζυγίες δέν διαφέρουν ἀπό τά ἀντίστοιχα πρότυπα, ὅπως τά παρουσίασε ὁ Διονύσιος ὁ Θράκας στή «γραμματική» τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας. Ἡ ὀμοιότητα τῆς δομῆς τῶν δύο γλωσσῶν, πού σέ πολλά φθάνει ὡς τήν ταυτότητα, ὀδήγησε στήν ἴδεια, πού θά ὑποστηριχθεῖ ἀπό τοῦς γραμματικούς τοῦ μεσαίωνα ἀλλά καί τῶν νεότερων χρόνων, ὅτι τά μέρη τοῦ λόγου καί ὄλες οἱ γραμματικές κατηγορίες τῶν δύο αὐτῶν γλωσσῶν ἔχουν καθολική ἀξία γιά ὄλες τίς γλῶσσες τοῦ κόσμου.

Στό δυτικό μεσαίωνα ἡ κυριαρχοῦσα γλῶσσα εἶναι ἡ λατινική. Κάθε ἄνοδος στήν κοινωνική ἢ θρησκευτική ἱεραρχία εἶχε σάν προϋπόθεση τή γνώση τῆς λατινικῆς, γλῶσσας τῆς διπλωματίας, τῆς παιδείας καί τῆς γενικῆς καλλιέργειας, πού ἡ ἐκμάθησή τῆς ἀπαιτοῦσε συστηματική καί μακρόχρονη ἐκπαίδευση. Ἡ συγγραφή ἐπομένως ἐγχειριδίων γραμματικῆς τῆς λατινικῆς, στή βάση τῶν ἔργων τοῦ Δονάτου καί Πρισκιανοῦ, ὑπῆρξε πολύ γόνιμη ὄχι ὅμως καί πρωτότυπη. Ἡ γλωσσική σκέψη οὔτε ἀνανεώθηκε οὔτε πλουτίστηκε. Ὄφειλομε ἐδῶ νά σημειώσουμε ὅτι ἡ λατινική, τόσο ἀναγκαῖα γιά τήν κοινωνική ἄνοδο, δέν ἦταν καί τό ὄργανο τῆς καθημερινῆς προφορικῆς ἐπικοινωνίας: οἱ λαοί διαμόρφωναν τίς ἔθνικές τους γλῶσσες, πού αὐτές ἀποτελοῦσαν τό ὄργανο τό ζωντανό τῆς μεταξύ τους καθημερινῆς ἐπικοινωνίας κι' ἐσφράγιζε τό γλωσσικό αἶσθημα τῶν ἔθνικῶν ὀμάδων. Ἐτοί ἡ λατινική εἶναι μόνο γλῶσσα γραφόμενη καί ἡ ἐκμάθησή τῆς εἶχε σά σκοπό μόνο νά γράφεται: ἄλλωστε θά ἦταν δύσκολο νά ἐπικοινωνήσουν προφορικά μέ τή λατινική δύο ἄτομα ξεχωριστῶν ἔθνικῶν ὀμάδων μέ τό ἰδιαίτερο χῶμα προφορᾶς πού διέθετε τό καθένα τους. Ἀλλά ὁ ρόλος τῆς λατινικῆς σά μόνης γραφόμενης γλῶσσας ἐνίσχυσε τήν παραδοσιακή ἀντίληψη ὅτι ἡ γραφόμενη ἀξίζει νά μελετηθεῖ, γεγονός πού εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν ὄσο μπορούσε περισσότερο συστηματική περιγραφή καί ἀνάλυση μόνον τῆς λατινικῆς καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ δυτικοῦ μεσαίωνα.-

1.3. Ἡ Βυζαντινὴ Παράδοση

Στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη (Δ.Μ. Ἀσία), πού πολιτικά ἐκφράζεται μὲ τὸ Βυζαντινὸ Κράτος, κυριαρχεῖ σὰ γραφόμενὴ ἢ ἑλληνικὴ ἀλλὰ στὴν ἀττικίζουσα μορφή της· παρόλη τὴν παρουσίᾳ τῆς ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς, στὴν ὁποία γράφτηκε ἡ Καινὴ καὶ μεταφράστηκε ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, οἱ θεωρίες τῶν ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν ἐπιβλήθηκαν κι' ἔγιναν δεχτὲς καὶ ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Νέας Ὁρθοξείας καὶ τέλος ἀπὸ τὸ ἴδιον τὸ Κράτος. Καὶ στὸ Βυζάντιο, ὅπως καὶ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, ἡ ἀνοδος στὴν κρατικὴ καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία συνδεόταν ἀμεσα μὲ τὴ γνώση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς στὴ μορφή της ἀττικίζουσας, πού ἦταν τὸ μόνον ὄργανο τῆς ἐπίσημης γραφτῆς ἐπικοινωνίας. Κι' ἐδῶ ἐπομένως ὅλα τὰ ἐγχειρίδια γραμματικῆς ἀναπαρήγαν τὶς ἀντιλήψεις τῶν

ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν· ἡ ἀντίληψη τῆς ἐξέλιξης τῆς γλώσσας, ἐξέλιξη πού παρουσίαζε ἢ χρῆση τῆς στὴν καθημερινὴ ἐπικοινωνία, ἔμενε ἀδιανόητη στοὺς βυζαντινοὺς γραμματικούς.

1.4. Ἀλφάβητα: γοθικό-σλαβικό

Τὸ ἀξιοσημείωτο κατὰ τὴν περίοδο τοῦ μεσαίωνα, τόσο στὴ δυτικὴ ὅσο καὶ στὴν ἀνατολικὴ Εὐρώπη, εἶναι ὅτι μερικὲς γλώσσες ὁμιλούμενες μόνον ἀπέκτησαν ἀλφάβητο κι' ἔγιναν γραφόμενες, κάτω ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς διάδοσης τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Οὐλφίλας (4ος αἰ. μ.Χ.) δημιούργησε, μὲ βάση τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο, τὸ ἀλφάβητο τῆς γοθικῆς· ὁ ἴδιος μετέφρασε τὰ Εὐαγγέλια στὴ γοθικὴ, πού ἀρχισε ἐκτοτε νὰ

γράφεται. Ὁ Μεθόδιος καί ὁ Κύριλλος (9ος αἰ. μ.Χ. αἰ.) δημιούργησαν τὸ σλαβικό ἀλφάβητο, στή βάση τοῦ ἑλληνικοῦ, καί μετέφρασαν τὴν Καινὴ Διαθήκη. Ἀπὸ τότε ἡ παλαιοσλαβική γίνεται γραφόμενη γλῶσσα. Τὰ παραδείγματα τῶν δύο αὐτῶν γλωσσῶν πού ἀπέκτησαν ἀλφάβητα καί έγιναν γραφόμενες δείχνουν τὴν παρουσία αὐξημένης γλωσσικῆς Σκέψης, ἰδιαίτερα στὸν τομέα τῆς φωνητικῆς· ἐταυτίστηκαν ὀρισμένοι ἤχοι αὐτῶν τῶν γλωσσῶν μὲ ἤχους τῆς λατινικῆς καί τῆς ἑλληνικῆς, ἐνῶ ταυτόχρονα χρειάστηκε νά ἀναγνωριστοῦν ἄλλοι καινούργιοι πού ἔπρεπε ν' ἀποδοθοῦν μὲ ἰδιαίτερα σύμβολα γραφῆς. Ἡ περιγραφή, πάντως, καί τῶν δύο αὐτῶν γλωσσῶν καθὼς καί ἡ ἀνάλυσή τους θά βραδύνει. Τὸ γόητρο τῆς ἑλληνικῆς καί τῆς λατινικῆς εἶναι ἐπιδημικά μεγάλο καὶ μόνο αὐτὲς θεωροῦνται ὅτι ἀποτελοῦν τὸν κανόνα τῆς «γραμματικῆς τέχνης».

1.5. Οἱ μεγάλοι Σχολαστικοὶ στό δυτικό μεσαίωνα.

Στοὺς τελευταίους αἰῶνες τοῦ δ. μεσαίωνα ἐμφανίστηκαν οἱ μεγάλοι Σχολαστικοί, πού εἶχαν κατορθώσει νά ἐξοικειωθοῦν μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη καί ἄλλων ἑλλήνων φιλοσόφων· ἀποτέλεσμα τῆς ἐξοικείωσης αὐτῆς ὑπῆρξε, ἐκτός ἄλλων, τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὶς φιλοσοφικὲς προϋποθέσεις στή μελέτη τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου. Ἐπαναφέροντες στήν ἐπικαιρότητα τὸ παλαιὸ πρόβλημα τῆς «οὐσίας» τῆς γλώσσας οἱ Σχολαστικοὶ ἀναπτύσσουν δύο ἀντίθετες θεωρίες: τὴ θεωρία τοῦ *ρεαλισμοῦ* κατὰ τὴν ὁποία οἱ λέξεις εἶναι οἱ ἐκφράσεις τῆς ἰδέας, πού ἀποτελεῖ τὴ μόνη πραγματικότητα καί τὴ θεωρία τοῦ *νομιναλισμοῦ* κατὰ τὴν ὁποία οἱ λέξεις, ἄσχετες μὲ τὰ πράγματα, δὲν εἶναι παρά ὀνόματα, στοιχεῖα ἐπομένως συμβατικά. Ἡ τελευταία θέση, καθαρά ἀριστοτελικῆς ἐμπνευσης, θά κεντρίσει τὸ ἐνδιαφέρον νεότερων στοχαστῶν.

Πέρα ἀπὸ τὶς δύο ἀντίθετες θεωρίες πού διαίρεσαν τοὺς σχολαστικούς ὄχι μόνο στήν ἀντίληψη τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου ἀλλὰ καί στὶς γενικότερες φιλοσοφικὲς ἀναζητήσεις τους, ἐνδιαφέρθηκαν καί μὲ τὸ πρόβλημα τῆς *σημασίας* τῶν μερῶν τοῦ λόγου. Σειρὰ ὀλόκληρη ἐργασιῶν φέρνουν τὸν τίτλο *modus significandi* μέσα στὶς ὁποῖες ἐπιχειρεῖται ἡ ἀναζήτηση τῶν καθολικῶν καὶ αἰώνων αἰτιῶν, ταυτίζοντας τοὺς «τρόπους τοῦ σημαίνειν» μὲ τοὺς τρόπους τοῦ «εἶναι» καί τοῦ «νοεῖν». Μιά τέτοια θεώρηση ὀδήγησε τὸν Roger Bacon (13ος αἰ.) νά διατυπώσει τὴν περιώνυμη φράση: «Ἡ γραμματικὴ εἶναι στήν οὐσία τῆς ἴδιας σὲ ὅλες τὶς γλώσσες τοῦ κόσμου, μολονότι μπορεῖ νά ποικίλλει κατὰ τρόπο συμπτωματικό». Ἐνας ἄλλος ἀνώνυμος γραμματικός τῆς ἴδιας περιόδου διακήρυξε: «Ὅταν ξέρουμε τὴ γραμματικὴ μᾶς γλώσσας, ξέρουμε στήν οὐσία τῆς καί τὴ γραμματικὴ μᾶς ἄλλης». Ἐάν ὅμως δὲν μποροῦμε νά μιλῆσουμε μὴν ἄλλη γλῶσσα ὅστε νὰ καταλάβουμε αὐτοὺς πού μιλῶν, αὐτὸ ὀφείλεται στὶς διαφορὲς τῶν λέξεων καί τοῦ σχηματισμοῦ τους, πράγματα συμπτωματικά μέσα στή γραμματικὴ». Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι σήμερα, μὲ τὴν ἐμπειρία πού διαθέτουμε, δὲν στέκονται οἱ τέτοιες ἀντιλήψεις τῶν σχολαστικῶν, διατηρήθηκαν ὡστόσο καί κατὰ τὴν Ἀναγέννηση καί στάθηκαν ἡ κατευθυντήρια γραμμὴ στή μελέτη τῶν σύγχρονων ἐθνικῶν γλωσσῶν. Ἡ «Γενικὴ γραμματικὴ» τοῦ Port-Royal, λ.χ., γιὰ

τὴν ὁποία θά μιλήσουμε πιὸ κάτω, διαποτίζεται ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα. Ἄν ἀφαιρούσαμε ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω παραθέματα τοὺς μεταφυσικούς ὄρους «οὐσία» καί «σύμπτωση», τότε θά εἶχαμε τὸ νόημα: «ὅλες οἱ γλώσσες ἔχουν τὰ μέσα νά ἐκφράσουν τὶς ἴδιες ἐννοίες καί ὅτι ὅλες οἱ γλώσσες ἔχουν τὰ ἴδια μέρη τοῦ λόγου καί τὶς ἴδιες γενικὲς γραμματικὲς κατηγορίες». Μιά τέτοια ἀντίληψη θά μπορούσε νά γίνει κατὰ κάποιον τρόπο καί σήμερα δεχτὴ.

1.6. Ἀναγέννηση: Humanismus «Γραμματικὴ» τοῦ Port-Royal.

Στὴν περίοδο τῆς Ἀναγέννησης σημειώνεται, ὅπως εἶναι γνωστό, στροφή πρὸς τὴ μελέτη τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητας. Ἡ κίνησις αὐτὴ πού πήρε τὸ ὄνομα Humanismus ἀντιτίθεται πρὸς τὸ σχολαστικισμό. Ἡ κλασσικὴ Ἀρχαιότητα — ἡ ἑλληνικὴ, ἡ ρωμαϊκὴ καί ἡ ἑβραϊκὴ — θεωρεῖται πηγὴ ὅλων τῶν ἀξιών, ἡ μελέτη τῆς ὁμῶς ἀπαιτεῖ τὴ γνώση τῶν ἀντίστοιχων γλωσσῶν, στὶς ὁποῖες ἔχουν ἐκφραστῆ τὰ ἀριστοτελεσματικά τῆς κείμενα. Ἡ τυπογραφία πού στό μεταξύ ἔχει ἀνακαλυφθεῖ βοηθάει στήν ἐκδοσὴ τῶν κειμένων σὲ πολλὰ ἀντίτυπα καί τὴ γρήγορη διάδοσή τους, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀνανεώνεται τὸ γόητρο τῆς γραφτῆς γλώσσας πού στάθηκε ἱκανὴ νά διατηρήσει μέσα ἀπὸ τοὺς αἰῶνες τοὺς θησαυροὺς τῆς κλασσικῆς σκέψης κι' εὐαισθησίας.

Ἡ ἀνακάλυψη νέων χωρῶν μὲ ἀγνωστους ὡς τώρα λαοὺς καί ἀγνωστὴ τὴ γλῶσσα τους καθὼς καί ἡ πύκνωση τῆς ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στοὺς ἤδη γνωστοὺς γιὰ λόγους ἐμπορικούς καί ἄλλους προκάλεσαν ἰσχυρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς τοπικὲς ἐθνικὲς γλώσσες, ὄργανο τῆς καθημερινῆς συνεννόησης μεγάλων πληθυσμῶν. Τὸ ἔργο τοῦ Dante de vulgari eloquentia, ἀποτελεῖ τὴν πρώτη ἐκδήλωση αὐτοῦ τοῦ ἐνδιαφέροντος, ἐνῶ ἄλλοι ἀρχίζουν νά γράφουν στή γλῶσσα τῆς διαμορφούμενης ἐθνικῆς τους Κοινότητος. Ἡ ὑψωση τῶν ἐθνικῶν γλωσσῶν σὲ γραφτὲς, ἐπομένως σὲ γλώσσες τῆς φιλολογίας ἔχε σάν ἀποτέλεσμα τὴ μελέτη τους, πού δὲν ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνολατινικῆς παράδοσης. Καί τὸ πνεῦμα αὐτό, ὅπως ἔχουμε πεῖ, συνίσταται στήν ἀντίληψη τῆς ταυτότητας τῶν μερῶν τοῦ λόγου καί ὅλων τῶν γραμματικῶν κατηγοριῶν γιὰ ὅλες τὶς γλώσσες. Ἀλλὰ ἡ ἐποχὴ αὐτὴ παρουσίασε κι' ἕνα ἄλλο πρόβλημα: τὸ πρόβλημα τῆς γένεσης τῆς γλώσσας ἀπὸ ἄλλη σκοπιά, τὴν εὕρεση δηλ. μᾶς μητέρας-γλώσσας, ἀπ' τὴν ὁποία προέρχονται οἱ ἄλλες. Σάν τέτοια γλῶσσα θεωρήθηκε ἡ ἑβραϊκὴ, ἐφ' ὅσον σ' αὐτὴν εἶχαν συνταχθεῖ τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης· πρόκειται γιὰ τὴ θεολογικὴ ἀντίληψη τῆς μονογένεσης τῆς γλώσσας. Σήμερα, ὅστε ἡ μονογένεσις ὅτι ἡ πολυγένεσις τῶν γλωσσῶν ἐνδιαφέρουν τοὺς εἰδικούς ἐπιστήμονες.

Κορυφαία ἐκφρασις τῶν γραμματικῶν ἐνδιαφερόντων τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναγέννησης καί τῶν πρώτων αἰώνων πού τὴν ἀκολούθησαν ὑπῆρξε ἡ ἐμφάνισις τῆς «Γενικῆς καί λογικῆς γραμματικῆς» (*Grammaire générale et raisonnée*) πού σύνταξαν δύο θεωρητικοὶ τοῦ Port-Royal, οἱ Lanolot καί Arnauld τὸ 1660. Στὴ «γραμματικὴ» αὐτὴ τοῦ Port-Royal κυριαρχεῖ ἡ ἰδέα ὅτι ἡ δομὴ τῆς γλώσσας εἶναι προϊόν τῆς λογικῆς καί ὅτι οἱ διαφορὲς γλώσσες δὲν εἶναι παρά παραλλαγές ἐνός καί τοῦ αὐτοῦ

γενικού λογικού συστήματος· γι' αυτό και την δνόμασαν «γενική», ενώ στην πραγματικότητα στηρίζονται στα δεδομένα της λατινικής και της γαλλικής, σέ λίγα της ελληνικής και της εβραϊκής και σέ ακόμη πιά λίγα της Ιταλικής και της Ισπανικής. Η μέθοδος στη χρήση των στοιχείων όλων των γλωσσών πού αναφέραμε δέν είναι συγκριτική· επιδιώκεται μόνο νά βεβαιωθεί ή αντίληψη ότι σ' όλες αυτές υπάρχει ή ίδια λογική.

Η απήχηση των αντιλήψεων πού αναπτύσσονται στη «Γενική και λογική γραμματική», υπήρξε μεγάλη, όχι μόνο στη Γαλλία, αλλά κι' έξω απ' αυτήν. Σειρές «Γραμματικών» βλέπουν τό φώς της δημοσιότητας, πού στηρίζονται στό ίδιο πνεύμα. Κι' όμως μέσα στη «Γραμματική» δέν παρουσιάζεται τίποτε τό καινούργιο· οι αρχές του γλωσσικού φαινομένου δέονται στενά μέ τις αρχές της λογικής. Συνεχίζοντας την κλασική παράδοση, όπως τή διατύπωσαν οι άλεξανδρινοί και οι πρώτοι λατίνοι γραμματικοί, ή γραμματική αυτή επιμένει στό καθήκον του «γραμματικού» νά περιγράψει την «καλή χρήση» της γλώσσας, τή γλώσσα δηλ. των καλλιεργημένων ανθρώπων και των συγγραφέων, και την προφύλαξη της από κάθε τάση διαφθοράς και έκβαρδάρωσής της. Ο 18ος αί. πάντως, κυριαρχείται σ' ό,τι άφορά τή γλώσσα από τή «Γενική και λογική γραμματική» του *Port-Royal*. στίς ημέρες μας, όπως θά ίδουμε, επιχειρείται ή άξιοποίηση εκείνων των άπόψεων και σέ συνδυασμό των νέων καταχτήσεων της γλωσσικής επιστήμης από τον άμερικανό γλωσσολόγο Chomsky.

Ός τώρα εκθέσαμε την πορεία της γλωσσικής σκέψης στον εύρωπαϊκό χώρο· πρόκειται για την έλληνολατινική παράδοση, της οποίας κανείς δέν μπορεί ν' άρνηθεί τά θετικά της σημεία, μολονότι δέν κατόρθωσε ν' αυτονομηθεί σέ ξεχωριστή επιστήμη. Βρέθηκε πάντοτε στην ύπηρεσία γενικότερων φιλοσοφικών αναζητήσεων και ιδιαίτερα της Λογικής. Δέν μπορούμε ακόμη ν' άρνηθούμε την επίδραση πού άσκησε στην περιγραφή και άνάλυση γλωσσών έξω από τό χώρο της Εύρώπης· ή άρμενική, ή συριακή, ή άραβική, ή εβραϊκή παρουσίασαν γραμματικές περιγραφές πάνω στό πρότυπο της έλληνολατινικής παράδοσης.

2. Η Ινδική γραμματική παράδοση

Στίς τελευταίες δεκαετίες του 18ου αί. συνέβη ένα γεγονός πού είχε τεράστιες συνέπειες στην άνάπτυξη και ανανέωση της γλωσσικής επιστήμης και σκέψης. Είναι ή ανακάλυψη της Σανσκριτικής ή Ινδικής. Ο Βρετανός William Jones διπλωματικός υπάλληλος στίς Ινδίες, ύστερα από επίμονες έρευνες και μελέτες διακήρυξε (τό 1786) μπροστά στα μέλη της «Ασιατικής Έταιρείας», πού ό ίδιος είχε ιδρύσει, τή συγγένεια της σανσκριτικής μέ την ελληνική και τή λατινική γλώσσα. Η συγγένεια αυτή, τονίζει επί λέξει, άφορά τόσο τίς ρίζες των λέξεων όσο και τίς γραμματικές τους μορφές, πού δέν μπορεί νά άφείλεται σέ άπλή σύμπτωση. Κανένας φιλόλογος, συνεχίζει, ύστερα από μιά εξέταση των τριών αυτών ιδιωμάτων δέν μπορεί νά μήν άναγνωρίσει ότι προέρχονται από μιά κοινή γλώσσα πού ίσως δέν υπάρχει πιά». Η ανακάλυψη αυτή δίνει καινούργιους προσανατολισμούς στίς γλωσσικές έρευνες και την έφαρμογή νέων μεθόδων πού

οί καρποί τους θά φανούν στον έπόμενον αιώνα. Ταυτόχρονα όμως ανακαλύφθηκε μιά όλόκληρη παράδοση γλωσσικής Σκέψης άσχετη κι' ανεξάρτητη από την έλληνολατινική παράδοση, πού γι' αυτήν ήδη κάναμε κάπως διεξοδικά λόγο. Πρόκειται για την Ινδική ή σανσκριτική γλωσσική παράδοση, πού είναι όλωοδήποτε άρχαιότερη από την έλληνολατινική και πού σέ πολλά σημεία είναι άνώτερη της.

2.1. Η γραμματική του Panini.

Πραγματικά ανακαλύφθηκε ή «Γραμματική» του Panini, πού χρονολογείται τον 6ο π.Χ. αί. Ο ίδιος αναφέρει μιά σειρά προκατόχους του, γεγονός πού δείχνει ότι ή γλωσσική σκέψη στίς Ινδίες άνεβαίνει πολλούς αιώνες πίσω. Παρ' όλη την ανεξαρτησία της Ινδικής παράδοσης άπέναντι στην ελληνική, εν τούτοις φαίνεται πώς τό πρόδλημα του άν ή γλώσσα είναι προών της φύσης ή της ανθρώπινης σύμβασης άπασχόλησε και τούς πρώτους Ινδούς γραμματικούς. Κι' όπως οι άλεξανδρινοί, κι' οι Ινδοί δούλεψαν πάνω σέ κείμενα πού σχολίασαν· ή σύνταξαν γλωσσάρια για την κατανόησή τους· και τά κείμενά τους ήταν οι Βεδικοί ιεροί ύμνοι πού είχαν συνταχθεί πριν από αρκετούς αιώνες. Όπως ό Πλάτων, είχαν ξεχωρίσει τό όνομα και τό ρήμα κι' είχαν άναγνωρίσει επί πλέον την πρόθεση· και τή μετοχή σά μέρη του λόγου.

2.2. Φωνητική και έσωτερική δομή των λέξεων.

Άλλά ό τομέας πού οι Ινδικές γλωσσικές έργασίες ξεπερνού εκείνες της έλληνολατινικής ή εύρωπαϊκής παράδοσης, είναι εκείνος πού σχετίζεται μέ τή φωνητική και την έσωτερική δομή των λέξεων. Η άνάγκη νά διατηρήσουν άθικτα, όχι μόνο τά ιερά τους κείμενα, αλλά και την προφορά τους· γιατί τότε ή μαγικοθρησκευτική τους δύναμη θά ήταν άποτελεσματική, όδήγησε τούς Ινδούς γραμματικούς, όπως και τον ίδιο τον Panini, στην άνάλυση των ήχων πού απαρτίζουν τίς λέξεις από την άποψη του τρόπου και του σημείου άρθρωσης. Μιά τέτοια άνάλυση των ήχων γίνεται στην έποχή μας στην Εύρώπη και πάλι κάτω από την επίδραση της Ινδικής παράδοσης. Η άνάλυση έξάλλου, των λέξεων στη Γραμματική του Panini προβάλλει τίς έννοιες της «ρίζας», των «επιθημάτων» και των «καταλήξεων», γεγονός πού θ' άποτελέσει την άφετηρία της επιστημονικής έτυμολογίας, κι' όχι της έτυμολογίας πού ήθελε νά βρει την από τή φύση προέλευση των λέξεων. Κύρια πάντως χαρακτηριστικά των γραμματικών αναλύσεων της Ινδικής παράδοσης, όπως διαπιστώνεται στη Γραμματική του Panini είναι ή έξαντλητικότητα μέσα στα επιβαλλόμενα όρια, ή έσωτερική συνοχή και ή οίκονομία έκφρασης. Η «γραμματική» αυτή είναι πραγματικά ένα έργο ύψηλης τεχνικής συγκρότησης και άποτελείται από 4.000 κανόνες κι' ένα πίνακα ριζών πού παραλέμπουν οι κανόνες, ενώ οι συντομογραφίες και τά χρησιμοποιούμενα ειδικά σύμβολα συντελούν στην οίκονομία του έργου. Ο Άμερικανός γλωσσολόγος Bloomfield θεωρεί τή Γραμματική του Panini σαν ένα από τά πιά μεγάλα μνημεία της ανθρώπινης κοινωρίας.

2.3. Ἡ ἀνακάλυψη τῆς σανσκριτικῆς.

Ἡ ἀνακάλυψη τῆς σανσκριτικῆς μέ τήν ταυτόχρονη διάδοση τῆς «γραμματικῆς» τοῦ Panini (μεταφράστηκε σέ πολλές εὐρωπαϊκές γλώσσες) ἔπαιξαν ἀποφασιστικό ρόλο στήν εξέλιξη τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης μέ τήν πραγματική ἔννοια τοῦ ὄρου, στήν Εὐρώπη. Ἡ συγκριτική Φιλολογία ἢ Συγκριτική Γραμματική πού ἴδρυσε ὁ Franz Bopp (τό 1816) εἶναι τό πρῶτο μεγάλο ἀποτέλεσμα ἐκείνης τῆς ἀνακάλυψης καί τῆς διαπίσωσης τῆς συγγένειας ἀνάμεσα στή σανσκριτική, τήν ἑλληνική καί τή λατινική. Ὁ γερμανός γλωσσολόγος ἀντιλήφθηκε ὅτι οἱ συγγενικές σχέσεις ἀνάμεσα σέ γλώσσες μποροῦσαν ν' ἀποτελέσουν στέρεο ὕλικό γιά τήν οἰκοδόμησι μιάς αὐτόνομης ἐπιστήμης καί μέ μέθοδο αὐστηρά ἐπιστημονική, τή μέθοδο τῆς σύγκρισης: «Νά φωτίσεις μιά γλώσσα μέσω μιάς ἄλλης, νά ἐξηγήσεις τίς μορφές τῆς μιάς μέσω τῶν μορφῶν τῆς ἄλλης, αὐτό ἦταν ἐκεῖνο πού δέν εἶχε γίνει ἀκόμη» κι ἀρχίζει στή δεύτερη, δεκαετία τοῦ 19ου αἰ.

2.4. Μητέρες-γλώσσες: ἰνδοευρωπαϊκή, σημιτική κ.ἄ.

Ἡ θέση τοῦ W. Jones γιά τή συγγένεια τῆς σανσκριτικῆς, τῆς ἑλληνικῆς καί τῆς λατινικῆς πού ἐνισχύθηκε μέ καινούργιες ἐρευνες ὀδήγησε στή σκέψη γιά τήν καταγωγή αὐτῶν τῶν γλωσσῶν ἀπό μιά μητέρα-γλώσσα πού ὀνόμασαν ἰνδοευρωπαϊκή. Παράλληλα, μέ τή μέθοδο τῆς σύγκρισης μελετιῶνται οἱ γνωστές ὡς τότε γλώσσες μέ σκοπό τήν εὕρεση τοῦ βαθμοῦ συγγένειας μεταξύ τους καί τήν κατάταξή τους σέ ἀντίστοιχες γλωσσικές οἰκογένειες. Ἡ δραστηριότητα αὐτή κατέληξε στήν ἀποκατάσταση τῶν γλωσσικῶν οἰκογενειῶν, ὅπως τῆς ἰνδοευρωπαϊκῆς (πού περιλαμβάνει τήν σανσκριτική, ἑλληνική, λατινική, γερμανική, σλαβική, τίς σύγχρονες ρωμανικές κλπ.), τῆς Σημιτικῆς (πού περιλαμβάνει τήν ἑβραϊκή, ἀραβική κ.ἄ.), τῆς Φιννουγγρικῆς (Φινλανδική, σὺγγρικῆ κ.ἄ.) τῆς ἀλταϊκῆς (τουρκική κλπ.), τῆς κινεζοθιβετιανῆς κλπ. Ταυτόχρονα κατέταξαν τίς γλώσσες τίς ὡς τότε γνωστές σέ τύπους: —κλητικές, —ἀπομονωτικές (πού οἱ λέξεις τους δέν

ἀναλύονται σέ ρίζα καί στοιχεῖα γραμματικά) —ἀγκολητι-
κές (ἔχουν ρίζα καί σημεῖα γραμματικά, δίχως κανόνες ὀρι-
σμένους γιά τή διαμόρφωσή τους).

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ συγκριτική φιλολογία ἢ
ἡ συγκριτική γραμματική, πού ἐκτός ἀπό τόν Franz Bopp
πλασιώνεται καί ἀπό ἄλλους διάσημους γλωσσολόγους
(Grimm, Kuhn, κ.ά.), ἀποτέλεσε τήν πρώτη ἐπιστημονική ἀν-
τιμετώπιση (στή μελέτη) τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου· στηρί-
χτηκε ὅσο τῆς ἦταν δυνατό στά δικά τους δεδομένα, δίχως
τήν προσφυγή σέ ἔννοιες ἢ σέ κατηγορίες ἄλλης τάξης. Ἐπι-
ρεασμένη ὀπωσδήποτε καί ἀπό τό γενικότερο πνευματικό
κλίμα τῆς ἐποχῆς δέχεται τή γλώσσα ὅπως καί τούς ἄλλους
κοινωνικούς θεσμούς σάν ὀργανισμούς πού ὑπόκεινται στό
νόμο τῆς μεταβολῆς καί τῆς ἐξέλιξης· ἡ θεωρία τῶν γλωσσι-
κῶν μεταβολῶν καί τῶν σχέσεων μεταξύ τους θρῖσκειται στό
κέντρο τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς συγκριτικῆς γραμματικῆς.

2.5. Ὁ ρομαντισμός τοῦ 19ου αἰ., νέα ὄθηση στίς γλωσ- σικές ἔρευνες.

Κι' ἕνα ἄλλο ἐπίσης πνευματικό ρεῦμα τῆς ἐποχῆς τοῦ 19ου
αἰ. ἄσκησε τήν ἐπίδρασή του στή μελέτη τῆς γλώσσας: Ὁ
ρομαντισμός. Σάν κίνημα πού ἀντιτίθεται πρὸς τόν κλασσι-
κισμό κατὰ τόν ὁποῖο ὅλα πρέπει νά μετριοῦνται μέ τόν κα-
νόνα τῆς κλασσικῆς παράδοσης, ὁ ρομαντισμός στή γλωσσο-
λογία ἐκδηλώνεται μέ τήν παραδοχή ὅτι δέν ὑπάρχουν ἀνώ-
τερες καί κατώτερες γλώσσες, ὅτι κάθε γλώσσα ὁσο «ἑρῶβα-
ρη» κι' ἂν εἶναι ἀξίζει νά γίνει ἀντικείμενο τῆς πιό προσε-
χτικῆς μελέτης. Ἡ ἀντίληψη αὐτή ἔδωσε καινούργια ὄθηση
στίς γλωσσικές ἔρευνες καί ὀδήγησε στή Γερμανία ἰδιαίτερα,
στή μελέτη τῆς γοθτικῆς, τῆς ἀρχαίας γερμανικῆς καθώς καί
στήν ἐκδοση κειμένων καί γλωσσασίων τῶν παλαιῶν γερμα-
νικῶν γλωσσῶν. Παράλληλα ὁμως ὑποστηρίχτηκε ἡ θέση ὅτι
ἀνάμεσα στή γλώσσα καί στό ἔθνος πού τή μιλάει ὑπάρχει
στενή σχέση (Herder, Humboldt). Ἡ ἀλήθεια πού μπορεῖ νά ὑ-
πάρχει στή θέση αὐτή ἐνίσχυσε, στήν περίπτωση τῶν Γερμα-
νῶν, τίς ρατσιστικές θεωρίες γιά τήν ἀνωτερότητα τοῦ γερ-
μανικοῦ ἔθνους, γιατί ἡ γερμανική ὄθεν γλώσσα διατηρεῖ
τά αὐθεντικότερα στοιχεῖα τῆς ἰνδοευρωπαϊκῆς, πού τήν με-
τονόμασαν καί τήν εἶπαν ἰνδογερμανική.

Ἐκτός ἀπό τή μεθοδολογία πού δέν θά πάψει νά χρησι-
μοποιεῖται καί σήμερα καί πού βοήθησέ στή μελέτη ἰδιαίτε-
ρων γλωσσικῶν ομάδων (ρωμανικῶν) ἢ συγκριτική φιλολο-
γία ἢ Γραμματική συνέβαλε ἀποφασιστικά στόν ὀρισμό τῆς
γλωσσικῆς συγγένειας καί τή διέκρινε ἀπό τήν ἔννοια τοῦ
δανείου. Ἄν σήμερα ἔχουμε μιὰ ἐξαιρετική γνώση τῶν ἰνδο-
ευρωπαϊκῶν γλωσσῶν, τοῦτο ὀφείλεται στούς συγκριτικούς
γλωσσολόγους, πού κατάγιναν ἰδιαίτερα μ' αὐτήν, γιατί διέ-
θετε τά πιό ἀφθονα τεκμήρια τῆς ἱστορικῆς τῆς πορείας καί
διευκόλυνε τή διατύπωση νόμων τῶν μεταβολῶν καί τῆς ἐξέ-
λιξης τῆς (νόμος τοῦ Grimm, κλπ.).

3. Συγκριτική καί ἱστορική γλωσσολογία — Νεογραμματικοί.

Στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ αἰώνα, ἐμφανίστηκε μέσα ἀπό
τούς κόλπους τῆς μιὰ καινούργια τάση σχετικά μέ τή μελέτη

τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου· πρόκειται γιά τήν τάση τῶν
Νεογραμματικῶν, μέ κύριους ἐκπρόσωπους τούς Brugmann,
Scherer, Verner κ.ά. Τά κύρια σημεῖα πού συνθέτουν τήν τά-
ση αὐτή μποροῦν νά συνοψιστοῦν ὡς ἑξῆς: 1) οἱ φωνητικοί
νόμοι στή γλώσσα ἔχουν ἀπόλυτο χαρακτήρα, ὅπως ἀκριβῶς
καί οἱ φυσικοί νόμοι. 2) Ἡ ἐπιστήμη τῆς γλώσσας εἶναι ἱ-
στορική· τά γλωσσικά στοιχεῖα ὀφείλουν ν' ἀπομόνώνονται
καί νά μελετιῶνται χωριστά μέσα στήν ἐξέλιξή τους στό χρό-
νο. 3) Ἡ ψυχολογία παίζει σπουδαῖο ρόλο στήν ἔρευνα τῆς
σχέσης σκέψης-γλώσσας. Ἡ ἀναλογία σέ συμμόρφωση ἢ δη-
μιουργία γλωσσικῶν μορφῶν μέ βάση ἕνα τύπο πού προῦ-
πάσχει καί χρησιμοποιεῖται πολύ εἶναι ψυχολογική λειτουρ-
γία τοῦ ἀνθρώπου καί παίρνει τή διάσταση τοῦ νόμου.

Οἱ τρεῖς αὐτές πλευρές τῆς διδασκαλίας τῶν νεογραμμα-
τικῶν, πού ἀνάμεσά τους συγκαταλέγεται καί ὁ Γεώργιος
Χατζηδάκης καθώς καί οἱ μαθητές του, ἀντανακλοῦν ἀντί-
στοιχα: 1) τό πνεῦμα τοῦ θετικισμοῦ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τόν
ὁποῖο ἡ ἐξέλιξη ὀδηγεῖται κάτω ἀπό σταθεροῦς νόμους. Δέν
πρέπει νά ξεχνοῦμε τήν ἀπήχηση πού εἶχε τό ἔργο τοῦ Dar-
win «Γένεση τῶν εἰδῶν» πού ἐκδόθηκε τό 1859. 2) Τόν ἱστο-
ρικισμό τοῦ 19ου αἰ. κατὰ τόν ὁποῖο κάθε κοινωνικό φαινό-
μενο ἢ θεσμός ἔχει τή δική του αὐτονομία καί διαμορφώνε-
ται μέσα καί μέ τήν ἐπίδραση τοῦ χρόνου, παρουσιάζοντας
τίς διάφορες ἄλλαγες καί 3) Τήν πρόοδο τῶν ψυχολογικῶν
ἔρευνῶν καί ἰδιαίτερα τοῦ Wundt στή Γερμανία.

Χωρίς νά ἐγκαταλείπεται τό στοιχεῖο τῆς σύγκρισης,
στήν ἀποψη τῶν νεογραμματικῶν κυριαρχεῖ ἡ ἰδέα ὅτι ἡ
γλωσσική ἐπιστήμη εἶναι ἱστορική. Γι' αὐτό καί ἡ φάση τῆς
γλωσσικῆς σκέψης τῶν νεογραμματικῶν ὀνομάζεται «Συγκρι-
τική καί ἱστορική γλωσσολογία». Κύρια φροντίδα τους ἡ
διαπίστωση καί ἡ ἐξήγηση τῶν γλωσσικῶν μεταβολῶν, ἰδιαί-
τερα τῶν φωνητικῶν καί τῶν μορφολογικῶν, γεγονός πού ὀ-
δήγησε στή διατύπωση νόμων, πού μποροῦν νά διαφέρουν
ἀπό τή μιὰ γλώσσα στήν ἄλλη. Στή νεότερη ἑλληνική, λ.χ.
δέν μποροῦν νά συνυπάρξουν δίπλα-δίπλα δύο ἄηχα σιγμι-
αία ἢ δύο ἄηχα συνεχῆ, ἀλλά ἀνομοιώνονται σέ ἄηχο συνε-
χῆς καί ἄηχο σιγμιαῖο (πτ, κτ)φτ, χτ, σθ, σχ)στ, σκ). Κι' ὁ-
που οἱ τυφλοὶ νόμοι δέν λειτουργοῦν μέ τήν ἀκρίβεια τῶν
φυσικῶν καί ἡ ἐξήγηση τοῦ φαινομένου γίνεται δύσκολη, οἱ
Νεογραμματικοί θρῖσκουν τό ρόλο τῆς ἀναλογίας, πού κι'
αὐτή εἶναι ἀποφασιστικός παράγοντας τῆς γλωσσικῆς μετα-
βολῆς καί ἐξέλιξης. Ὅπως καί νάναί, ἡ συγκριτική καί ἱ-
στορική γλωσσολογία διαπίστωσε ὅτι οἱ μεταβολές τῶν φω-
νημάτων, τῶν γραμματικῶν μορφῶν καί τοῦ τρόπου σύντα-
ξῆς τους, πραγματικότητα ἀδιαφιλονίκητη σέ κάθε γλώσσα
συμβαίνουν στό στόμα τῶν ἀνθρώπων πού μιλοῦν. Τά γράμ-
ματα δέν εἶναι παρά ἀντίστοιχα σύμβολα τῶν φωνημάτων
καί οἱ μεταβολές τους πού ἐπισημαίνονται στή γραφτῆ παρῶ-
δοση ἀντανακλοῦν τίς μεταβολές πού ἔγιναν προηγουμένως
στήν προφορική ὁμιλία.

Ἡ συγκριτική καί ἱστορική γλωσσολογία συνέβαλε ἀκό-
μη στήν ἀκριβέστερη κατανόηση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στήν
κοινή γλώσσα καί στίς διαλέκτους. Οἱ περιφερειακές διάλε-
κτοι, χωρῆς νά εἶναι ἀτελεῖς ἢ παραμορφωμένες παραλλαγές
τῶν φιλολογικῶν γλωσσῶν ἔχουν μιὰ δική τους, ἀνεξάρτητη
ἐξέλιξη καί μποροῦν νά ἱκανοποιήσουν τέλεια ὅλες τίς ἀνάγ-
κες τῆς ἐπικοινωνίας.

Σήμερα όλοι κατανοούμε ότι οι διαφορές ανάμεσα σε καθιερωμένη γλώσσα και διάλεκτο είναι διαφορές κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές, κι' όχι καθαρά γλωσσικές. Οί διάλεκτοι πού χρησιμοποιούσαν οι ιθύνουσες τάξεις ή κοινωνικά κυρίαρχες δυνάμεις σε διάφορες χώρες υψώθηκαν σε έθνικές γλώσσες των χωρών αυτών. Έτσι γίνεται αναγκαία ή μελέτη των διαλέκτων, ή διαλεκτολογία, γιατί πολλές φορές φωτίζει πολλά σημεία της ιστορίας των καθιερωμένων έθνικών γλωσσών.

Καί ή έννοια ακόμη ότι ή γλώσσα είναι σύστημα μέ πολλά επίπεδα διατυπώθηκε από τους συγκριτικούς και ιστορικούς γλωσσολόγους. Δέν θά έπιμείνουμε στό σημείο αυτό, γιατί θά μάς άπασχολήσει πιο πέρα.

3.1. Συμπεράσματα.

Έκθέσαμε σε γενικές γραμμές την πορεία της γλωσσικής σκέψης όπως ως τώρα έχει γίνει γνωστή: είναι διπλή: ή ευρωπαϊκή και ή ινδική. Καί έχουν δημιουργήσει ή καθεμιά τή δική της παράδοση. Η πρώτη ξεκινάει από την Ελλάδα και από τίς άπορίες των φιλοσόφων για την ουσία και την κατα-

γωγή της γλώσσας. Οί αντίληψεις τους διχάζονται σε όπιδούς του φύσει / θέσει της γλώσσας και ύστερα της αναλογίας/άνωμαλίας.

Πρόκειται για τή γενική θεώρηση του γλωσσικού φαινομένου πού έντάσσεται στα πλαίσια της φιλοσοφίας. Οί έρευνες τους στό πρακτικό πεδίο κατέληξαν στην πρώτη «Γραμματική» του Δυτικού Κόσμου. Την έλληνική παράδοση παρέλαβαν οι Ρωμαίοι και στην συνέχεια οι σχολαστικοί του μεσαίωνα για να την υιοθετήσουν ή Άναγέννηση και οι Νεότεροι χρόνοι.

Καί τότε στον 18ο αί. ανακαλύφθηκε μία άλλη σπουδαία παράδοση στην μελέτη της γλώσσας, ή ινδική, πού όπως δείχνει ή γραμματική του Panini κρατήθηκε στην καθαρότητα του γλωσσικού στοιχείου πού μόνο αυτό θά συντελούσε στην άποτελεσματική έπικοινωνία μέ τό Θεό. Η σύζευξη των δύο αυτών παραδόσεων όδήγησε στην νεότερη γλωσσική σκέψη της συγκριτικής γραμματικής και της συγκριτικής και ιστορικής γλωσσολογίας για να περάσει στην σημερινή φάση της, σαν αυτόνομη έπιστήμη μέ έντελώς δικό της αντικείμενο και δική της μεθοδολογία.

(Συνεχίζεται)

ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ

Στό προηγούμενο τεύχος μας (άρ. 9 - Οκτώβριος 1980) στό άρθρο της κ. Όλγας Πανοπούλου - Μαράτου για τον Jean Piaget παραλείφθηκε μία όλόκληρη παράγραφος από τό τμήμα του κειμένου πού αναφέρονταν στην περιγραφή των σταδίων εξέλιξης της νοημοσύνης, ενώ παράλληλα τό 4ο στάδιο (Η περίοδος των νοητικών συλλογισμών -opérations formelles- παρατέθηκε σαν 3ο. Τό σωστό είναι: (σελ. 3, στήλη 1η) «(3) Η περίοδος των συγκεκριμένων νοητικών ενεργειών (stade des opérations concrètes). Από τά 7 ως τά 11 χρόνια περίπου, όταν ή νοητική ενεργεια, αν και βασίζεται ακόμα στο αντικείμενο πού αναφέρεται, μπορεί όμως να ύποθέσει όρισμένες αλλαγές και να τίς φανταστεί. Τό παιδί δέν μπορεί να άπελευθερωθεί ακόμα τελείως από την ανάγκη του πειραματισμού στα συγκεκριμένα αντικείμενα».

Για την παραπάνω παραλείψη ζητάμε συγγνώμη από την κ. Ο. Μαράτου και από τους αναγνώστες μας.

ΤΡΙΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Του Δρα ΠΑΡΜ. ΑΒΔΕΛΙΔΗ

Κυκλοφόρησαν από τον Έκδ. Οίκο

ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ — Σόλωνος 94 :

- 1) Ο ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΜΑΡΕΙΣΜΟΣ
- 2) ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ
- 3) ΘΕΜΑΤΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Πωλούνται σε όλα τα βιβλιοπωλεία